

Проскурняк О. П.

ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ФЕНОМЕНУ “БАТЬКІВСЬКА ЛЮБОВ”

У статті розглядається психологічна структура батьківської любові; аналізується динаміка розвитку цього феномену та гендерна специфіка його прояву.

Ключові слова: батьківська любов, психологічна структура батьківської любові, компоненти, динаміка становлення.

В статье рассматривается психологическая структура родительской любви, анализируется динамика развития данного феномена и гендерная специфика его проявления.

Ключевые слова: родительская любовь, психологическая структура родительской любви, компоненты, динамика формирования.

In the article the psychological structure of the parents' love is viewed, the dynamics of the development of this phenomenon and the gender specifics of its display are analyzed.

Key words: parents' love, the psychological structure of the parents' love, the dynamics of the formation.

Актуальність вивчення феномену батьківської любові продиктована демографічними проблемами українського суспільства, втратою зв'язків між поколіннями, зростанням різних форм девіантної батьківської поведінки та відсутністю належної наукової розробки питань психологічної підготовки молоді до виконання батьківської ролі. У Стратегії демографічного розвитку України до 2015 року пріоритетними напрямками є формування сприятливого соціально-психологічного клімату в суспільстві для утворення сім'ї, позитивного налаштування громадян на утворення сім'ї, збереження традицій багатодітності, а також підвищення рівня наукових досліджень з актуальних проблем демографічної політики й активна пропаганда сімейних цінностей.

Практично всі дослідники цієї проблеми підкреслюють величезне значення батьківської любові для розвитку дитини. Батьківська любов забезпечує наявність у дитини почуття безпеки, психологічної захищеності, виступає як джерело життєвого досвіду, який є необхідним для дитини як потенційного сім'янина. Тим не менше, не за-

вжди батьківська любов має позитивний вплив, тобто неадекватний прояв батьківської любові може спровокувати негативні наслідки для розвитку особистості дитини (безпомічність, егоїзм, жорстокість, нездатність будувати взаємостосунки з іншими людьми) [4; 5; 6]. Як психологічний феномен батьківська любов вивчена недостатньо. Залишається маловивченим питання змісту та психологічної структури любові батьків, особливостей її прояву у батька та матері, типології, не розроблено способи її розвитку та формування. Однією з причин цього є відсутність конкретних методів її діагностування.

У психології феномен батьківської любові багатьма авторами розглядається як ставлення, яке проявляється в поведінці, і є ефективним способом вираження батьківських почуттів. Батьківська любов мотивована, у кожного з батьків виділяється домінуючий мотив любові до своєї дитини: від розв'язання особистісних проблем за рахунок дитини і компенсації власних недоліків до прийняття відповідальності за долю дитини, продовження себе в ній та самореалізації. Батьківська любов проявляється в переживанні батьками її певних змістів. Можна виділити дві її характеристики: контекстуальність (батьківська любов проявляється та розвивається в певному соціально-родинному контексті); інтенційність (цільова спрямованість батьківської любові на дитину). Батьківська любов належить до розряду вищих почуттів людини і формується в соціальному контексті прижиттєво. Батьківська любов як психологічна реальність володіє здатністю до розвитку, включаючи її становлення, формування та перетворення.

Оптимальна батьківська любов повинна відповідати трьом головним вимогам: адекватність, гнучкість та прогностичність. *Адекватність* позиції дорослого ґрунтується на реальній, точній оцінці особливостей своєї дитини, на вмінні побачити, зрозуміти і поважати її індивідуальність. Батько чи мати не повинні зосереджуватися тільки на тому, чого б вони хотіли добитися від власної дитини: знання та врахування можливостей і здібностей дитини – важлива умова її успішного розвитку. *Гнучкість* розглядається як готовність і здатність зміни стилю спілкування, способів впливу на дитину по мірі її дорослішання та у зв'язку з різними змінами умов життя сім'ї. Інфантилізуюча позиція батьків веде до бар'єрів спілкування, спалахів непокори, протесту у відповідь на вимоги. *Прогностичність* позиції батьків виражається в орієнтації на "зону ближнього розвитку" дитини на завдання завтрашнього дня, тобто у випереджаючій ініціативі дорослого щодо зміни загального підходу до виховання з урахуванням перспектив розвитку дитини.

А. С. Співаковською виділила три складові батьківської любові: симпатія-антипатія, повага-зневага, близькість-віддаленість. Комбінування цих аспектів ставлень дозволяє науковцю описати вісім типів батьківської любові (див. таблицю 1).

Таблиця 1
Типи батьківської любові

Типи батьківської любові	Аспекти ставлень батьків до дитини (симпатія-антипатія, повага-зневага, близькість-віддаленість)			Формула батьківського сімейного виховання "..."
	симпатія	повага	близькість	
Дієва любов	симпатія	повага	близькість	Хочу, щоб моя дитина була щасливою, і я буду допомагати їй в цьому
Відсторонена любов	симпатія	повага	велика дистанція	Дивіться, яка у мене прекрасна дитина, але дуже шкода, що в мене не так багато є часу на спілкування з нею
Дієва жалість	симпатія	відсутня повага	близькість	Хоча моя дитина не така розумка і красива, як всі, але це моя кровинка і я її люблю
Любов за типом відсторонення	симпатія	неповага	велика міжособистісна дистанція	Не можна звинувачувати мою дитину в тому, що вона є недостатньо розумна і фізично розвинута
Відторгнення	антипатія	неповага	велика міжособистісна дистанція	Ця дитина викликає у мене неприємні почуття і небажання мати справу з нею
Презирство	антипатія	неповага	мала міжособистісна дистанція	Я страждаю від того, що моя дитина така нерозумна, боягузлива, неприємна іншим людям
Переслідування	антипатія	повага	близькість	Моя дитина є мерзотником і я це йому доведу
Відмова	антипатія	повага	велика міжособистісна дистанція	Я не хочу мати справу з цим негідником

На нашу думку, батьківська любов – це складне, інтегральне, динамічне психологічне утворення, яке характеризується певними осо-

бливостями розвитку самосвідомості, динамічності образу Я батьків. Воно включає: стійку позитивну мотивацію до батьківства; актуалізацію знань, формування соціально-психологічних умінь і навичок, необхідних для реалізації базових функцій батьківства; розвиток особистісних якостей батьків, їх здатності до емоційного розуміння дитини та самовладання, конструктивної поведінки з дитиною. Формування батьківської любові обумовлене комплексною дією причин природного, соціального та психологічного характеру. Батьківська любов має різну типологію та гендерну специфіку.

У процесі теоретичної розробки проблеми ми дійшли висновку, що батьківська любов як психологічний феномен є аспектом творчої здатності людини до самовдосконалення й має складну структуру. Для дослідження використовувався системний підхід, який передбачає розгляд об'єкта як системи, тобто певної відокремленої множини елементів, що знаходяться у взаємодії (А. Авер'янов, В. Афанасьєв, В. Садовський). З позиції системного підходу, за усталеною класифікацією систем, батьківську любов можна віднести до розряду динамічних відкритих систем. Динамічність батьківської любові виявляється у здатності її структурних компонентів до певних змін, а отже, до метаморфоз самої батьківської любові, рівнів її розвитку. Відкритість батьківської любові як системи полягає у можливості її взаємодії на різних рівнях з біологічним та соціокультурним довкіллям.

Аналіз літератури показав, що поняття "система" найтісніше пов'язане з поняттям "структура", що означає побудову системи, тобто певне поєднання елементів та характер їх взаємозв'язку [1].

Психологічна структура феномену батьківської любові є синтезом взаємопов'язаних та взаємозумовлених компонентів: психофізіологічного, когнітивного, емоційно-почуттєвого та поведінкового.

Психофізіологічний компонент передбачає наявність прихильності, яке стимулює тенденції до об'єднання батьків та дитини, збільшення частоти, тривалості й інтенсивності взаємодії з нею, чуттєвість батьків щодо дитини. Цей компонент знаходить своє вираження в ціннісно-смісловій сфері батьків – у настановах, ціннісних орієнтаціях, переконаннях, мотивах, моральних нормах, їх життєвій позиції. Тому цей компонент відображає певний зміст самосвідомості, а саме: вибір життєвих цілей, перспективи особистісного зростання, мотиваційні засади діяльності особистості в прагненні до самоактуалізації. Ціннісне ставлення батьків до світу, до самих себе та дитини формується в певну ієрархію цінностей, ближче до вершини якої розташовуються свого роду "абсолютні" цінності, зафіксовані у формі ідеальних уяв-

лень. Наслідком стійкої оцінки людиною своїх стосунків з іншими людьми є соціальні норми: моральні, релігійні, правові, які регулюють повсякденне життя як окремої людини, так і суспільства. У них в більшій мірі, ніж в цінностях, присутній наказовий, імперативний момент, вимога певної поведінки і вчинків. Норми є тим засобом, який зближує ціннісно-значиме для людини з її практичною поведінкою.

Зміст когнітивного (пізнавального) компоненту полягає у формуванні певного рівня компетентності батьків у цьому питанні, що передбачає існування двох підсистем: підсистеми уже засвоєних (цілеспрямовано або стихійно) знань про те, що таке батьківська любов, які її прояви, способи вираження, на яких ґрунтується підсистема нових знань. Нові знання повинні містити необхідну життєво-важливу інформацію про особистісні особливості й інтереси дитини та бути доступними для сприйняття і розуміння. Пізнавальний компонент – це система необхідних знань, зокрема, із психології та педагогіки, з питань моралі, фізіології та сексології, з догляду та виховання дітей, а також правничих і господарсько-економічних засад функціонування сім'ї.

Для того, щоб знання, цінності та норми реалізувалися в практичних вчинках і діях, необхідне емоційно-вольове їх засвоєння, перетворення на особисті погляди, переконання, ідеали, а також вироблення психологічної установки як готовності діяти певним чином. Формування цієї установки і здійснюється завдяки емоційно-вольовій складовій, де емоційно-почуттєвий компонент передбачає здатність батьків до рефлексії та саморегуляції поведінки й емоційних станів. Це сфера глибоких особистісних переживань батьків, домінуючий емоційний фон, який супроводжує взаємодію батьків та дитини.

Оскільки передумовою успішного виконання батьківської ролі є відповідна система умінь і навичок, то варто виокремити і поведінковий компонент у батьківській любові. Він включає: соціально-психологічні вміння, особливості сценаріїв гендерної, батьківської поведінки та специфіку саморегуляції їх життєдіяльності. Поведінковий компонент є результируючим фактором, що підсумовує ступінь і характер розвитку інших складових цього феномену. Він реалізується у поведінці та діяльній активності батьків і спрямований на здійснення батьківської функції: прояв батьківської любові в конкретних діях, догляд за дитиною, особливості сімейного стилю спілкування, засоби комунікації, їх зміст, дисциплінарні впливи [2; 3].

Мета нашого дослідження полягала в емпіричному обґрунтуванні динаміки розвитку цього феномену та розкритті гендерної специфіки його прояву.

Дослідження проводилося на базі Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича. Вибірка становила 60 респондентів, із яких – 15 подружніх пар, які виховують одну дитину, та 15 молодих подружніх пар, які очікують на народження свого первістка.

Середній вік досліджуваних, які виховують одну дитину становить: для жінок – 28,6 років, для чоловіків – 30,2 років. Серед респондентів – 20% жінок із вищою освітою, 13% – з незакінченою вищою, 13% із середньою спеціальною та 54% з середньою освітою. Усі опитувані перебувають у шлюбі вперше. Серед чоловіків: 66% опитуваних з вищою освітою та 34% із середньою. З них: 20% перебувають у повторному шлюбі, 73% респондентів є жителями міста і 27% проживають у сільській місцевості, 60% виховують дівчаток і 40% хлопчиків. Вік дітей коливався від 1 місяця до 16 років.

Середній вік жінок, які очікують на народження дитини, становить – 23,9 років, для чоловіків – 27,3. Серед досліджуваних: 53,33% жінок із вищою освітою, 20% – з незакінченою вищою, 6,67% – із середньою спеціальною та 20% – із середньою. З них – 6,67% перебувають у повторному шлюбі. Серед чоловіків: 60% з вищою освітою, 13,34% із середньою спеціальною та 26,66% із середньою. У 100% чоловіків шлюб є першим. 60% респондентів є жителями міста і 40% проживають у сільській місцевості. Термін вагітності у жінок коливається від 18 до 31 тижнів.

З метою дослідження батьківської любові, нами було використано опитувальник "Домінуючий компонент батьківської любові" Р. В. Овчарової та О. В. Мілюкової, призначений для визначення компонентної складової психічної структури батьківської любові та виявлення її домінуючого компоненту [6].

У структурі батьківської любові може домінувати один компонент, а інші можуть бути виражені слабше, або, якщо однакова кількість балів у декількох компонентах, тоді слід говорити про змішану компонентну складову структури.

На основі проведеного емпіричного дослідження за цим опитувальником було отримано такі результати (див. таблиці 2 та 3).

Як видно з таблиці 2, найбільш розвинутий як у матерів, так і батьків, когнітивний компонент, дещо нижчі показники у поведінковій та психофізіологічній складових, найгірше розвинута емоційна сфера свідомості батьків. Тобто, здатність у подружніх пар, які виховують одну дитину, до рефлексії та саморегуляції поведінки й емоційних станів, а також сформованість у них таких якостей, як співчуття та співпереживання; взаєморозуміння, підтримка, здатність контролю-

вати прояви власних негативних переживань, розвинуті найгірше. Різниця між показниками компонентів у жінок і чоловіків цієї вибірки становить: 0,67 бала – психофізіологічний показник; 0,54 бала – емоційно-почуттєвий і 0,4 – бала у поведінкового та когнітивного компонентів. Тобто, як чоловіки, так і жінки володіють знаннями, як виховувати власну дитину, і на практиці застосовують такі виховні впливи, але чуттєвість батьків щодо дитини та здатність контролювати прояви власних негативних переживань значно відрізняються у матерів та батьків.

Таблиця 2
Домінуючий компонент батьківської любові у подружніх пар, які виховують одну дитину

Середнє значення показника	Стать	Структурні компоненти батьківської любові			
		психофізіологічний	когнітивний	емоційно-почуттєвий	поведінковий
	жін.	6,20	6,86	5,80	6,66
	чол.	5,53	6,46	5,26	6,26

Батьківська любов має гендерну специфіку. Материнська любов, як правило, безумовна. Мати приймає свою дитину такою, якою вона є. Любов батька завжди соціальна, завжди оціночна, він цінує дитини за її успішність, за досягнення. Для материнської любові характерні тенденції до більш високого рівня прояву показників компонентної структури. Різниця між показниками компонентів у матерів та батьків, які виховують одну дитину дошкільного віку, відрізняється несуттєво. Варто відзначити, що в сім'ях зі стажем більше 5 років спостерігається підвищення впевненості батьків у собі і батьківській компетентності, показники поведінкового компоненту достатньо високі як у матерів, так і в батьків. У сім'ях, що виховують одну дитину, більше розвинені інтуїтивні та емоційні види любові: у сім'ях, що очікують на її появу, більш раціональні й дієві. Отже, хоча достовірних відмінностей у проявах батьківських почуттів у батьків, що виховують одну дитину, не виявлено, зауважимо, що розвиток батьківської любові відбувається в такому напрямку: інтуїція й емоційність починають переважати над раціональністю.

Як видно з таблиці 3, серед структурних компонентів батьківської любові у молодих подружніх пар, які очікують на народження свого первістка, домінує когнітивний компонент, показники поведінкового

та психофізіологічного компонента однакові за значенням, і найнижчі – в емоційно-почуттєвого. Але різниця між показниками структурних складових у майбутніх матерів і батьків цієї вибірки досить суттєва. Найбільш помітна вона між показниками матерів та батьків за психофізіологічною складовою – 1,81 бала та поведінкового компонента, що становить 1,8 бала, за емоційно-почуттєвою складовою вона становить 1,53 бала і найменша – у когнітивного компонента – 1,06 бала. Тобто, батьківська любов у молодій сім'ї, що очікує на народження свого первістка, характеризується неусвідомленістю батьківських установок, слабкою орієнтацією в батьківських почуттях й у ставленні до ще не народженої дитини, готовності до прийняття на себе відповідальності та до освоєння нових форм поведінки, які передбачають виховні впливи.

Таблиця 3

Домінуючий компонент батьківської любові у молодих подружніх пар, які очікують на народження свого первістка

Середнє значення показника	Стать	Структурні компоненти батьківської любові			
		психофізіологічний	когнітивний	емоційно-почуттєвий	поведінковий
	жін.	6,21	6,66	5,46	6,2
	чол.	4,4	5,60	3,93	4,4

У молодих сім'ях, що очікують на появу дитини, частіше проявляються ідеалістичні погляди батьків на виховання дітей, тому показники поведінкового компоненту в майбутніх матерів достатньо високі. Також жінки, які знаходяться на більших термінах вагітності, показують високі показники психофізіологічного компоненту, тому що для них дитина існує уже реально, тому що вона рухається. Для чоловіків, жінки, яких знаходяться на незначних термінах вагітності, дитина поки що дещо нереальне, тому різниця у показниках психофізіологічного компоненту досить суттєва і становить 1,81 бала. Зі сказаного можна припустити, що батьківська любов у майбутніх батьків знаходиться на стадії становлення.

З метою виявити, чи існують кореляційні зв'язки між компонентами батьківської любові, нами проведений кореляційний аналіз даних за комп'ютерною програмою "Statistica – 6. 0". Кореляційний аналіз за К. Пірсоном виявив:

– у жінок з подружніх пар, які виховують одну дитину, виявлено

статистично значиму залежність між когнітивним та поведінковим компонентами, де $r = 0,54$; тобто у матерів спостерігається більша залежність між знаннями, якими вони володіють, і їх практичним застосуванням;

– у чоловіків, які виховують одну дитину, встановлено кореляційну залежність між психофізіологічним та емоційно-почуттєвим компонентами, де $r = 0,61$; також статистично значимо пов'язані між собою поведінковий та емоційно-почуттєвий компоненти $r = 0,58$; тобто це передбачає чуттєвість батьків щодо дитини та здатність до рефлексії і саморегуляції поведінки;

– серед структурних компонентів батьківської любові у матерів з подружніх пар, які очікують народження дитини, виявлено статистично значиму залежність між компонентами психофізіологічним і когнітивним ($r = 0,57$), психофізіологічним та емоційно-почуттєвим ($r = 0,58$), когнітивним та емоційно-почуттєвим ($r = 0,78$), когнітивним та поведінковим ($r = 0,64$), емоційно-почуттєвим та поведінковим ($r = 0,61$); отже, знання жінки-майбутньої матері про те, що таке батьківська любов, які її прояви, способи вираження, – найважливіша передумова розвитку інших компонентів;

– значну кількість статистично значимих кореляційних зв'язків виявлено між компонентами батьківської любові у чоловіків з подружніх пар, які очікують на народження первістка, зокрема психофізіологічним і когнітивним ($r = 0,74$), психофізіологічним і поведінковим ($r = 0,86$), когнітивним та поведінковим ($r = 0,76$), емоційно-почуттєвим та поведінковим ($r = 0,62$); отже високий рівень знань та емоційна близькість з дитиною передбачає демократичні стосунки у її вихованні.

Висновки

1. Батьківську любов можна зарахувати до розряду динамічних відкритих систем, що проявляється у здатності її структурних компонентів до певних змін, а отже, до метаморфоз самої батьківської любові та рівнів її розвитку.

2. Розвиток батьківської любові відбувається в такому напрямку: інтуїція й емоційність починають переважати над раціональністю.

3. Подружні пари, що виховують одну дитину, володіють знаннями, як виховувати власну дитину, і на практиці застосовують ці виховні впливи, але чуттєвість батьків щодо дитини та здатність контролювати прояви власних негативних переживань у них розвинуті гірше.

4. Батьківська любов у молодій сім'ї, що очікує на народження

свого первістка, характеризується неусвідомленістю батьківських установок, слабкою орієнтацією в батьківських почуттях й у ставленні до ще не народженої дитини, готовності до прийняття на себе відповідальності та до освоєння нових форм поведінки.

5. Для любові матері до дитини (в обох вибірках) характерні тенденції до більш високого рівня прояву показників компонентної структури феномену батьківської любові.

Література:

1. Аверьянов А. Н. Системное познание мира. Методологические проблемы / А. Н. Аверьянов. – М. : Политиздат, 1985. – 264 с.
2. Максименко С. Д. Особистість починається з любові / С. Д. Максименко // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 9. – С. 1-8.
3. Спиваковская А. С. Как быть родителями / А. С. Спиваковская. – М. : Педагогика, 1986. – 160 с.
4. Смирнова Е. О. Опыт исследования структуры и динамики родительского отношения / Е. О. Смирнова, М. В. Быкова // Вопросы психологии. – 2000. – № 3. – С. 3-14.
5. Овчарова Р. В. Психология родительства / Р. В. Овчарова. – М. : Академия, 2005. – 368 с.
6. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства / Р. В. Овчарова. – М. : Гардарики, 2002. – 319 с.